

Key words: empirical research, economic culture of the individual, cognitive, affective and conative components, unity of the economic and moral

Відомості про автора

Лавренко Ольга Василівна, кандидат філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна.

Lavrenko, Olga Vasylivna, PhD, Assoc. Prof., leading researcher, Laboratory of organizational and social psychology, G.S.Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

E-mail: olavr47@ukr.net

УДК 159.9-07-316.614

Мельничук Т.І.

<http://orcid.org/0000-0002-5205-9958>

**ГРА ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СІМЕЙ
З ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Мельничук Т.І. Гра як соціально-психологічний чинник економічної соціалізації сімей з дітьми дошкільного віку. Стаття присвячена дослідженню становлення основ економічної соціалізації молодих сімей з дітьми дошкільного віку. Виявлено та проаналізовано соціально-психологічні чинники формування у дошкільнят початкових економічних уявлень та знань, виокремлені базові критерії економічної соціалізації дітей у середовищі сім'ї. Розкрито важливість ігрових практик в процесі економічної соціалізації дітей. Проаналізовано роль батьківської сім'ї як первинної інституції економічної соціалізації дитини, що формує у неї основи економічної свідомості та сприяє трансформації отриманих знань у доросле життя. Окреслено особливості забезпечення економічної соціалізації дітей дошкільного віку засобами гри в сімейному середовищі. Розглянуто можливості застосування та поєднання пізнавальних, теоретичних і практичних компонентів навчання з економічними знаннями в процесі виховання дітей у сім'ї.

Ключові слова: економічне виховання, соціалізація, сім'я як агент соціалізації, діти дошкільного віку, гра, формування економічної культури у дошкільників.

Мельничук Т.И. Игра как социально-психологический фактор экономической социализации семей с детьми дошкольного возраста. Статья посвящена исследованию становления основ экономической социализации молодых семей с детьми дошкольного возраста. Выявлены и проанализированы социально-психологические факторы формирования у детей начальных экономических представлений и знаний, выделены базовые критерии экономической социализации детей в семье. Раскрыта важность игровых практик для экономической социализации детей. Проанализирована роль родительской семьи как первичного института экономической социализации ребенка, которая формирует у него основы экономического сознания и способствует трансформации полученных знаний во взрослую жизнь. Определены особенности обеспечения экономической социализации детей дошкольного возраста средствами игры в семейной среде. Рассмотрены возможности применения и сочетание познавательных, теоретических и практических компонентов обучения с экономическими знаниями в процессе воспитания детей в семье.

Ключевые слова: экономическое воспитание, социализация, семья как агент социализации, дети дошкольного возраста, игра, формирование экономической культуры у дошкольников.

Постановка проблеми. Сім'я, як історично склалося, є одним із найважливіших соціальних інститутів, який дає дитині перший життєвий досвід, забезпечує середовище формування та розвитку особистості. У сім'ї визначається соціальний статус дитини, закладається підґрунтя для становлення її світогляду і переконань, ціннісних орієнтацій, морально-етичних ідеалів, соціальної поведінки, формується її економічна культура тощо. Економічні зміни в суспільстві обумовлюють потребу формування передумов економічної освіти ще з раннього дошкільного віку і не лише у дошкільних навчальних закладах, а передусім у ранньому молодшому дошкільному віці у колі сім'ї. Більшу частину знань про планування бюджету, заощадження та витрати діти дізнаються від батьків, спостерігаючи за тим, як усі ці процеси відбуваються у їхній сім'ї. З раннього дитинства вони вже повинні в єдності з моральною освітою опанувати основи економічних знань і практичних умінь у доступній формі. А доступною формою отримання таких знань – є гра.

Економіка і дошкільник лише на перший погляд здаються далекими один від одного. Аналіз дитячих ігор, питань, розмов свідчить про інтерес дітей до проблем, пов'язаних з економікою. Причинами цього вважається проникнення економіки, насамперед, у життя сім'ї, де дитина стикається з економічними проблемами, які найчастіше обговорюють члени родини. Дітей із перших років життя оточує економічна сфера, наповнена складними економічними поняттями та процесами. Малюки рано включаються в економічне життя сім'ї, стикаються з грошима, рекламою, ходять з батьками в магазин, беруть участь у купівлі-продажу, опановуючи таким чином економічною інформацією на життєвому, часто спотвореному

рівні. Неправильно і небезпечно покладатися на стихійне засвоєння знань про навколишнє життя, адже для дітей дуже вразливими з етичної сторони є поняття: гроші, багатство, бідність, реклама, кредит, борги тощо.

Від сімейних цінностей, які були засвоєні у дитинстві, залежить розподіл ролей, питання лідерства та відповідальності, способу життя родини у цілому. Шлюбно-сімейні взаємини в батьківській родині, подружні ролі, погляди на виховання дітей успадковуються на свідомому та несвідомому рівнях і проявляються в майбутньому у економічних стосунках чоловік – дружина, батьки – діти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціалізація як процес становлення особистості дитини вперше стає предметом наукового дослідження американських соціальних психологів у 50–60-ті роки минулого сторіччя (П. Глік, Б. Адамі, Л. Колберг та ін.). В останні десятиліття слід відзначити внесок у розробку сімейної соціалізації таких зарубіжних авторів, як Н. Смелзер (становлення самооцінки дітей), К. Стокер, С. Макхоул (взаємини між дітьми у сім'ї), К. Бродерік (системні теорії сімейної соціалізації). У вітчизняній науці роль суб'єкт-суб'єктного діалогу як умови повноцінного розкриття особистості в сімейному спілкуванні та самореалізації розглядалася у працях С. Братченко, Г. Дьяконова, С. Максименка, А. Маслоу, М. Пірен, К. Роджерса, Т. Титаренко та ін. [1; 7]. У зарубіжній психології питання економічної соціалізації у дитячому віці розкрили такі науковці: А. Бояринцева, К. Данziger, О. Козлова, Л. Магрудер, Г. Маршалл, Р. Саттон, М. Сігал, А. Страусс, П. Томас, А. Фернам, Д. Швальб, О. Щедрина, Г. Ягода.

Дослідження вчених (І. Зубіашвілі, Н. Грама, Г. Григоренко, Р. Жадан, С. Курак, Ю. Лелюк, А. Сазонова, Т. Мельничук, А. Смоленцева, Г. Шатова та інші) довели, що дітям дошкільного віку доступне розуміння окремих економічних понять. Вони виділяють економічні знання й визначають основні та допоміжні економічні поняття.

У зарубіжній та вітчизняній психологічній науці дослідження економічної соціалізації розпочалося відносно недавно. Вперше у вітчизняній психології дослідження економічної соціалізації розпочалися лише у 2000 році співробітниками лабораторії соціальної психології Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України (Г. Авер'янова, Т. Говорун, Н. Дембицька, І. Зубіашвілі, О. Лавренко, В. Москаленко та ін.). Як зазначає В. Москаленко, соціально-психологічний процес входження індивіда в економічно систему суспільства є його економічною соціалізацією.

Сучасні дослідження вчених, які аналізували економічну соціалізацію (А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Грама, Н. Дембицька, О. Лавренко, І. Зубіашвілі, В. Москаленко, Т. Мельничук, А. Шатової, та ін.), свідчать про необхідність впровадження економічної освіти саме з раннього віку та вказують на роль і значення економічної соціалізації: знайомства дітей з ринковими відносинами, економічними уявленнями (про працю, гроші, професії, бюджет сім'ї, якості людини-господаря), економічними поняттями (категоріями) та безпосереднім застосуванням їх у різних видах діяльності. У дослідженнях І. Зубіашвілі, Г. Маршалл і Л. Магрудер було встановлено залежність розуміння дітьми функцій грошей від безпосереднього досвіду, отриманого в сім'ях з різним соціально-економічним статусом [7; 8].

Сьогодні відсутні теоретично обґрунтовані і практично підтвержені дані щодо соціально-психологічних детермінант готовності молодих сімей до батьківства, відсутні рекомендації щодо гармонійного виховання дітей та вдалої їхньої подальшої економічної соціалізації. Оскільки дітей вже з перших років життя оточує економічне середовище, наповнене різноманітними економічними поняттями і процесами, то актуалізується проблема економічної соціалізації та виникає необхідність їхнього ознайомлення з проблемами «дорослої» економіки. Враховуючи вищезазначене, сучасні економічні реалії країни, суспільно-політичні труднощі життя, постає актуальним дослідження економічної соціалізації дітей у сімейному середовищі.

Мета дослідження: на основі теоретичного та практичного досвіду проаналізувати вплив сім'ї на процес економічної соціалізації дітей, формування у них економічної культури за допомогою гри.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Кожна людина, щоб жити в суспільстві, повинна оволодіти здобутками людства. Самостійно це зробити дитина не може. Вона адаптується до життя передусім в умовах своєї родини. Саме там формуються соціально-побутові стандарти, звички, які дозволяють їй долучатися до духовних основ суспільства.

Найважливішим та найвпливовішим агентом соціалізації людини на перших етапах її життя, тобто у дитинстві та підлітковому віці, є сім'я. Саме за допомогою сім'ї дитина включається у життя суспільства, саме у сім'ї формується первинна соціальна сутність індивіда. Сім'я знайомить дитину з правилами поведінки у суспільстві, спілкування з іншими людьми, з моделями рольової поведінки. У процесі первинної соціалізації, яка відбувається в сім'ї та за її участю, дитині передається культура суспільства – його цінності, норми, звичаї, мова. На думку Т. Парсонса, те, що відбувається в сім'ї, – більше, ніж проста форма соціалізації, оскільки знайомство з цими аспектами культури в даний період перетворює їх у частину особистості дитини [2; 7; 12].

У дошкільному віці увесь процес формування економічного досвіду та оволодіння основами економічних знань відбувається в двох напрямках.

По-перше, дитина завоює досвід попередніх поколінь у вигляді економічних законів та понять при спілкуванні з членами сім'ї та через гру з друзями, телебачення (мультфільми, кіно тощо). Цей початковий сформований досвід є необхідним надбанням людини для орієнтації та участі в соціально-економічній сфері життєдіяльності.

По-друге, елементарний економічний досвід дитини формується у різних видах діяльності і є результатом її власної економічно доцільної поведінки. Це може бути спостереження за економічними процесами, виконання соціально-економічних ролей у грі, участь у налагодженні найпростіших економічних взаємозв'язків між різними людьми (обмін, продаж, купівля тощо).

Гра – це соціальне явище, що виникло в процесі історичного розвитку людства з трудових дій, вона відображає реальну дійсність, удосконалюється з розвитком відносин «людина-суспільство». Вона є активною, свідомою, цілеспрямованою діяльністю, яка втілює потребу дитини в активності. Гра активізує мисленнєву діяльність старших дошкільників, сприяє формуванню економічної культури. Під час гри поглиблюються їхні знання про основні економічні поняття; розвивається уважність, швидкість мислення та інтелектуальні здібності.

Залізник А.М. відмічає, що ігрові ситуації сприяють формуванню у дитини основ економічної культури. Потрібно постійно шукати нові форми ігрової ситуації для того, щоб дітям було цікаво отримувати економічні знання та засвоювати форми економічної поведінки.

Ігрові практики можна здійснювати у вигляді гри - мандрівки, гри-змагання, екскурсій, економічної вікторини. Програма ігрових практик може складатися з таких тем: «Економіка», «Гроші», «Власність», «Бюджет сім'ї», «Доходи та витрати», «Реклама» тощо [6; 11; 12;15].

У наших дослідженнях та в наукових працях Г. Бевз показано, що діти дошкільного віку, незалежно від того, чи вони виховуються у кривих родинах, чи були у дитячих будинках і потрапили у дошкільному віці у сім'ю, через взаємодію у грі отримують та засвоюють початкові економічні знання, засвоюють елементарні норми економічної культури, отримують поняття про загальнолюдські цінності, моральні та культурні норми поведінки, вчать проявляти емоції та почуття, вибудовувати свої відносини, у тому числі і ринкові, формують первинні поняття про гроші, власність, що надалі сприятиме вдалій економічній соціалізації у шкільному віці та у дорослому житті [2; 3; 10–12].

В. Москаленко відмічає основні принципи дослідження соціалізації особистості. В її методологічній концепції обґрунтовано, що соціальність особистості є надіндивідуальним феноменом, який створюється в міжіндивідуальній взаємодії людей як її результат, а соціалізація особистості є реалізацією в індивіда соціальності, що закладається до його народження у енергетично-інформаційному феномені, який втілено у взаємодії особистостей як закарбований в ній соціальний досвід людства [8, с. 3–18].

Н. Дембицька пропонує розглядати економічну соціалізацію як окрему модель соціалізації з позицій структурно-системного підходу – як складову єдиного процесу соціалізації особистості. Перший підхід спрямований на формування такого типу особистості, який є втіленням обов'язкових вимог до індивідів з боку сучасної соціально-економічної системи українського суспільства, яке швидко оновлюється і змінюється. Інший підхід постає як формування економіко-психологічних характеристик особистості через засвоєння нею економічних цінностей суспільства в процесі економічної життєдіяльності [5].

Поняття «формування особистості» у вітчизняній психології найчастіше розглядається як початковий етап становлення особистісних властивостей людини (Божович, 1968; та ін.) В рамках загальної теорії соціалізації розуміння феномену особистості, що формується, безпосередньо пов'язане з проблемою визначення специфіки соціалізації дітей і дорослих.

Так, О. Мудрик, аналізуючи роботу О. Бріма-молодшого, наводить приклади аргументації останнього:

- «- по-перше, соціалізація дорослих виражається головним чином у зміні їхнього зовнішнього поведіння, у той час як дитяча соціалізація формує базові ціннісні орієнтації;
- по-друге, дорослі можуть оцінювати норми суспільства і свого оточення; діти (за Брімом) – тільки засвоювати;
- по-третє, соціалізація дорослих часто припускає розуміння того, що між чорним і білим існує багато дружніх відтінків сірого кольору, діти ці відтінки не розрізняють, дітям або – погано, або – добре;
- по-четверте, соціалізація в дитинстві будується на повній покорі дорослим і виконанні певних правил. А дорослі змушені пристосовуватися до вимог різних ролей на роботі, вдома і т. д. ;
- по-п'яте, соціалізація дорослих спрямована на те, щоб допомогти людині опанувати визначеними навичками; а соціалізація дітей формує головним чином мотивацію їх поведінки» [9].

Формування особистості дитини охоплює довгий і насичений період життя. І з якого періоду це формування розпочнеться, з народження дитини чи коли вона стане ходити, з навчанням її у школі чи вже у закладі вищої освіти, залежить майбутній її розвиток у суспільстві та подальша соціалізація у ньому.

Саме соціальні настановлення, отримані у батьківській родині, є першоджерелом економічних настановлень, первинної монетарної культури, що формуються під впливом економічних відносин та економічної діяльності і проявляються у ставленні особистості до власності, грошей, економічного статусу, добробуту тощо. Суть економічних настановлень батьківської родини розкривається через ставлення до економічних цінностей у сім'ї, через постійне спілкування та відкрите обговорення фінансового становища її членів, шляхів отримання доходів, планування сімейного бюджету із залученням дітей, а також в тематичних іграх. Отже, використання ігор, ігрових вправ під час навчання не тільки відповідає психологічним потребам цього віку, а й створює оптимальні умови для формування багатьох психічних процесів, потрібних для розвитку дитини. [2].

Визначальними в економічній соціалізації підростаючого покоління є чотири типи економічних настановлень: амбіційно-оптимістичний, мрійливо-заощаджувальний, раціонально-тривожний, приховано-тривожний; кожному із них відповідає певна мотивація та певний досвід, отриманий у сім'ї своїх батьків [6].

Неоднозначною є думка науковців при обґрунтуванні концепції соціалізації дитини, тобто чи на неї впливає генетична інформація, отримана у спадок, чи набутий життєвий досвід. Дж. Мід, Е. Еріксон, К. Роджерс та інші вчені значну увагу приділяли впливу феномену ідентичності на розробку концепцій соціалізації з точки зору суб'єкт-суб'єктного підходу. У міжнародній десяти томній енциклопедії з питань виховання її автори – прихильники цього наукового підходу – відмітили, що останні дослідження характеризують соціалізацію як систему комунікативної взаємодії суспільства й індивіда. Один із типових представників цього підходу У. Уентворт відмічає, що процес соціалізації, як частина реальної культури суспільства, є за своєю природою інтерсуб'єктним процесом. Дитина від народження постає його повноправним учасником. Учений пропонує розглядати соціалізацію як інтеракцію, яка є діалогом «активностей». На його думку, «соціалізація – це визначена наявними структурами і протилежна їм діяльність нових членів, спрямована на їхнє входження в існуючий світ або його сектор» [9, с. 51].

«Когнітивна» модель соціалізації, засновником якої був Ж. Піаже, побудована на ідеї, що поведінка особистості детермінована її знаннями, а їхня сукупність утворює в її свідомості своєрідний образ (картину) довкілля [8; 11]. Саме ця картина світу, а не реальність, керує поведінкою людей. При цьому головний аспект соціалізації – це розвиток пізнавальних, моральних та емоційних структур особистості [13, с. 196–283].

На рівні суспільства сім'я та батьківство виступають соціальними інститутами, які формуються як малі, так і великі групи, що характеризуються індивідуальними особливостями взаємодії. Тож, явище батьківства постає перед нами у двох перспективах: індивідуальній та суспільній, які опосередковуються, згідно зі Л. Шнейдер, спільним бажанням чоловіка та жінки мати дитину. Термін «потреба в дітях» та «батьківство» здебільшого використовується в контексті виховання та соціалізації дітей.

У навчальному посібнику М. Фіцули зазначено, що «економічне виховання» – це організована педагогічна діяльність, що спрямована на формування економічної свідомості дітей [7]. Автор даного посібника підкреслює завдання економічного виховання: ознайомлення дітей із законами ринкової економіки, перебудовою структури виробництва, підвищенням його ефективності, вдосконаленням виробничих відносин, системою і методами управління виробництвом; формування здатності до економічного мислення, творчого пошуку підвищення продуктивності праці, вміння швидко оволодівати новими формами і методами праці; виховання почуття і рис господаря, що працює з віддачею, бережливо ставиться до результатів праці; виховання здорових матеріальних потреб, умінь розпоряджатися грошима [17].

У сімейному дозвіллі батьки можуть запропонувати дітям під час гри багато цікавих та пізнавальних завдань: ребуси, проблемні ситуації, загадки за темою економіки. При вивченні нових термінів та при закріпленні старих можна активно використовувати елементи теорії винахідницьких задач: діти визначають різні потреби людини, тварин, рослин, використовуючи фантастичні гіпотези, ігри «Добре – погано», «Так – ні», «Вірно – невірно».

Як показує практика, діти люблять «практичні заняття». Наприклад, під час відвідування різних магазинів діти бачать, що у кожного продавця є своє робоче місце, інструменти та обладнання. Значають, як оформлені вітрини, розглядають асортимент товарів, спостерігають за процесом купівлі – продажу, а потім, з дозволу батьків, можуть робити свої особисті покупки. Дітям потрібно мати свої власні кошти, які вони можуть використовувати на власний розсуд [2; 6; 10].

У дослідженні І. Зубіашвілі здійснено аналіз виховання монетарної культури в дітей, як частини їхньої економічної соціалізації. Науковець відмічає, що формування монетарних репрезентацій починається з трьох років. Саме в цьому віці діти набувають економічного досвіду через виділення грошей як особливих знако-символів у фінансово-економічних відносинах людей. Вивчаючи зміст економічної соціалізації дітей 3–10 років, І. Зубіашвілі показала, що такі економічні поняття, як «гроші», «праця», «банк» є основними, через які відображається дітьми цього віку економічна реальність. Провідним фактором включення дитини в економічну реальність є особиста діяльність, що здійснюється за допомогою використання грошей. Через гроші діти ознайомлюються з економічною сферою суспільства [6; 15].

В. Москаленко у своїх дослідженнях відмічає, що гроші є узагальненою формалізованою стороною речового світу. Окрім суто економічних функцій (міра вартості, засіб обертання, платежів, накопичення) гроші є фактором формування психіки людей, створюючи і задовольняючи потреби у виживанні, існуванні, самозадоволенні, посіданні певної страти в суспільстві, і цьому потрібно навчити дітей, що ввійшли у сімейне оточення, і які до цього в попередньому своєму досвіді, набутому чи спадково-генетичному, не знали [7; 14].

Х. Дітмар відзначає, що більшість досліджень дитячих економічних уявлень більш чи менш детально описують послідовність їхнього розвитку в порівнянні з теорією когнітивного розвитку. Кожна дитина проходить через квазіуніверсальний набір якісно різних стадій соціально-економічного розуміння, рухаючись від простих і конкретних до складних і абстрактних понять. Дитячі уявлення про економічні аспекти матеріальної власності поступово приводяться у відповідність із системами уявлень, що домінують в суспільстві. Ці уявлення передаються через батьків, школу, друзів і засоби масової інформації. Науковці-

психологи у дослідженнях відзначають, що дошкільник уявляє собі гроші інакше, ніж першокласник, підліток, інакше, ніж малюк. Тому, спілкуючись про гроші з дитиною, їй потрібно дати зрозуміти, що гроші – це атрибут дорослих, хоча вони і дають певні блага.

Розповіді про культуру грошей, про існування різних обігових знаків у різних країнах для дошкільників найкраще у процесі гри. Дошкільник та молодший школяр ще не розуміють, як утворюється ціна товару, який можна купити, у них немає поняття про націнки, витрати і додаткову вартість, але вони вже починають порівнювати конкретні поняття (товар) і абстрактні (гроші). Тому, купуючи з дитиною, постійно потрібно наголошувати на вартості покупки та узагальнювати суму, що залишається на інші покупки чи на потім. Економічне виховання дітей молодшого шкільного віку ставить за мету засвоєння ними доступних понять з економіки та розвиток інтересу до економічних знань. Важливим в цьому процесі є осмислення дітьми таких пов'язаних з економікою рис, як бережливість, ощадливість, працьовитість, чесність, співчуття [14, с. 49].

Багато дітей мають схильність до постійного обміну – іграшками, книжками, картинками тощо. Під час такого обміну та гри вони постійно спілкуються з іншими її учасниками. Це є ознакою досягнення певного ступеню мислення, нового рівня порівнянь і аналогій [4].

Т.О. Атрощенко відмітила детальний аналіз основних ознак ігрових ситуацій для економічної соціалізації дошкільників:

- гра - це вільна, самостійна діяльність, що здійснюється за особистою ініціативою дитини. У грі дитина реалізує свої задуми, по-своєму діє, змінює за своїми уявленнями реальне життя. Гра є вільною від обов'язків перед дорослими сферою самодіяльності і самостійності дитини, оскільки, граючись, дитина керується власними потребами і інтересами;

- наявність творчої основи. Гра завжди пов'язана з ініціативою, вигадкою, кмітливостю, винахідливістю, передбачає активну роботу уяви, емоцій і почуттів дитини. Ініціативу та творчість у різних ситуаціях діти виявляють по-різному. В одних іграх їхня творчість пов'язана з побудовою сюжету, вибором змісту, ролей; в інших – виявляється у виборі способів дії, варіативності (жмурки, ігри у доміно, м'яч тощо). Багато ігор вимагають умінь узгоджувати свої дії, швидко змінювати тактику своєї поведінки чи способи дій (рольові, рухливі ігри). Творчий елемент є носієм індивідуальності кожного гравця, тому гра водночас є засобом розвитку творчості, формування здібностей дітей;

- емоційна насиченість. У процесі гри діти переживають різноманітні почуття, пов'язані з виконанням певних ролей [2].

Тому засвоєння економічних знань, розуміння творення ціни, поняття грошей має відбуватися у реальних ігрових ситуаціях, що спеціально створюються: дидактичних іграх економічної спрямованості; іграх-заняттях, під час яких дошкільники мають зрозуміти, звідки і як з'являється продукт, що таке послуги, економічні ресурси, що гроші потрібні для купівлі, обміну товарами, навчитися оперувати грошима тощо.

Гра – це соціальне явище, що виникло в процесі історичного розвитку людства з трудових дій, вона відображає реальну дійсність, удосконалюється з розвитком відносин «людина - суспільство». Вона є активною, свідомою, цілеспрямованою діяльністю, яка втілює потребу дитини в активності. Гра активізує мисленнєву діяльність старших дошкільників, сприяє вихованню економічної культури споживача. Під час гри поглиблюються їхні знання про основні економічні поняття; розвивається уважність, швидкість мислення та інтелектуальні здібності.

Висновки. Резюмуючи, зазначимо, що саме сім'я на ранньому етапі розвитку дитини може сприяти засвоєнню елементарних економічних понять, поглядів, зразків економічної поведінки, освоєнню соціальних ролей, навичок, цінностей, засвоєнню дитиною соціальних норм, формуванню базових економіко-психологічних якостей особистості та набуттю економічного досвіду засобами гри. Саме гра активізує мисленнєву діяльність дошкільників, сприяє вихованню економічної культури споживача. Під час гри поглиблюються їхні знання про основні економічні поняття; розвивається уважність, швидкість мислення та інтелектуальні здібності, що дозволить дітям в майбутньому виступати в якості суб'єкта економічної діяльності. Що раніше розпочинається економічне виховання та економічна освіта дітей, то більш усвідомленими, раціональними та розумними будуть їхні дії та вчинки.

Отже, засвоєння молодими людьми основ економічної культури та отримання досвіду економічної соціалізації у своїх батьківських родин дає змогу старшому поколінню передати ці набуті цінності та сприяти вдалій економічній соціалізації підростаючого покоління.

Перспективи подальших досліджень. Розробити та апробувати тренінгові практики, що сприятимуть покращенню та створенню сприятливих умов для ознайомлення батьків з основами економічної освіти та виховання дітей дошкільного віку для вдалої трансляції економічних знань своїм дітям.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды : в 2-х томах. – Т. 1 / Б. Г. Ананьев; под ред. А. А. Бодалева и др. – М., 1980. – 232 с.
2. Атрощенко Т. О. Формування первинного економічного досвіду старших дошкільників засобами мовленнєво-ігрової діяльності / Т. О. Атрощенко // Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія». – Харків, 2015. – Вип. – № 47. – С. 3-13.

3. Бевз Г. М. Прийомна сім'я: соціально-психологічні виміри : монографія / Г. М. Бевз. – К. : Вид. Дім «Слово», 2010. – 352 с.
4. Кравцова М. М. Курс виживання для шкільного психолога / М. М. Кравцова, О. В. Шевнина. – М. : Генезис, 2006. – 192 с.
5. Дембицька Н. М. Соціально-психологічні проблеми економічної соціалізації молоді / Н. М. Дембицька // Соціальна психологія. – 2008. – № 3. – С. 53–67.
6. Зубіашвілі І. К. Психологічні особливості монетарної культури сучасної сім'ї / І. К. Зубіашвілі, Т. І. Мельничук // Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools, 2018 – 1 (25), 135-139. ISSN 2313-7525 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://farplss.org/index.php/journal/about/submissions>
7. Москаленко В. В. Соціалізація особистості: монографія / В. В. Москаленко. – К. : Фенікс, 2013. – 540 с.
8. Москаленко В. В. Сучасні напрямки досліджень в економічній психології / В.В. Москаленко // Соціальна психологія. – 2004. – № 2. – С. 3-18.
9. Мудрик А. В. Социализация человека : учеб. пособ. [для студ. вузов, обучающихся по спец. 050711 (031300) – Социальная педагогика] / А. В. Мудрик. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Академия, 2006. – 304 с.
10. Мельничук Т. І. Економічна соціалізація дітей в ситуації усиновлення: аналіз проблеми / Т. І. Мельничук // Актуальні проблеми психології : Зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2016. – Т. І: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. – Вип. 45. – С.82-88.
11. Мельничук Т. І. Соціально-психологічний супровід, як умова соціалізації усиновленої дитини в сім'ї / Т. І. Мельничук // Наука і освіта : наук.-практ. журн. Південного наукового Центру НАПН України. – Одеса, 2013. – № 7/СХVII. – С. 178-183.
12. Мельничук Т. І. Сімейне виховання як один із чинників економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку / Т. І. Мельничук // Психологічний часопис: збірник наукових праць / за ред. С. Д. Максименка. – №3(7). – Вип.7. – Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2017. – С. 120-131 [Електронний ресурс] – Режим доступу - <http://ua.appsvjournal.com/issue/3/>
13. Мейли Р. Структура личности // Экспериментальная психология / Р. Мейли ; под ред. П. Фресса и Ж. Пиаже. – М., 1975. – Т. 5. – С. 196–283.
14. Економічна соціалізація молоді: соціально-психологічний аспект : монографія / [Москаленко В.В., Білоконь І.В., Дембицька Н.М. та ін.] ; заг. ред. В.В. Москаленко. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2008. – 154 с. – (Б-ка журн. «Соціальна психологія»).
15. Зубіашвілі І. К. Соціалізуюча функція грошей / І. К. Зубіашвілі // Коломінські читання : м-ли Другого міжнар. наук. форуму / [за ред. М.Ф. Головатого, О. Л. Турініної]. – К. : ДП «Персонал», 2009. – С. 246–254.
16. Жадан Р. Економічна освіта дітей старшого дошкільного віку / Р. Жадан, Г. Григоренко. – Запоріжжя : ТОВ «ЛПІС» ЛТД, 2006. – 116 с.
17. Фіцула М. М. Педагогіка: [навч. посіб.] / Фіцула М.М. – Тернопіль, 1997. – 192 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Anan'ev B. G. Izbrannye psihologicheskie trudy : v 2-h tomah. – Т. 1 / В. G. Anan'ev; pod red. A. A. Bodaleva i dr. – М., 1980. – 232 s.
2. Atroshchenko T. O. Formuvannya pervynnoho ekonomichnoho dosvidu starshykh doshkilnykiv zasobamy movlennievovihrovoi diialnosti / Т. О. Atroshchenko // Zbirnyk naukovykh prats «Pedahohika ta psykholohiia». – Kharkiv, 2015. – Vyp. – № 47. – S. 3-13.
3. Бевз Н. М. Прийомна сім'я: соціально-психологічні виміри : монографія / Н. М. Бевз. – К. : Вид. Дім «Слово», 2010. – 352 с.
4. Кравцова М. М. Курс виживання для шкільного психолога / М. М. Кравцова, О. В. Шевнина. – М. : Генезис, 2006. – 192 с.
5. Дембицька Н. М. Соціально-психологічні проблеми економічної соціалізації молоді / Н. М. Дембицька // Соціальна психологія. – 2008. – № 3. – С. 53–67.
6. Зубіашвілі І. К. Психологічні особливості монетарної культури сучасної сім'ї / І. К. Зубіашвілі, Т. І. Мельничук // Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools, 2018 – 1 (25), 135-139. ISSN 2313-7525 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://farplss.org/index.php/journal/about/submissions>
7. Москаленко В. В. Соціалізація особистості: монографія / В. В. Москаленко. – К. : Фенікс, 2013. – 540 с.
8. Москаленко В. В. Сучасні напрямки досліджень в економічній психології / В.В. Москаленко // Соціальна психологія. – 2004. – № 2. – С. 3-18.
9. Мудрик А. В. Социализация человека : учеб. пособ. [для студ. вузов, обучающихся по спец. 050711 (031300) – Социальная педагогика] / А. В. Мудрик. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Академия, 2006. – 304 с.
10. Мельничук Т. І. Економічна соціалізація дітей в ситуації усиновлення: аналіз проблеми / Т. І. Мельничук // Актуальні проблеми психології : Зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2016. – Т. І: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. – Вип. 45. – С.82-88.
11. Мельничук Т. І. Соціально-психологічний супровід, як умова соціалізації усиновленої дитини в сім'ї / Т. І. Мельничук // Наука і освіта : наук.-практ. журн. Південного наукового Центру НАПН України. – Одеса, 2013. – № 7/СХVII. – С. 178-183.
12. Мельничук Т. І. Сімейне виховання як один із чинників економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку / Т. І. Мельничук // Психологічний часопис: збірник наукових праць / за ред. С. Д. Максименка. – №3(7). – Вип.7. – Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2017. – С. 120-131 [Електронний ресурс] – Режим доступу - <http://ua.appsvjournal.com/issue/3/>
13. Мейли Р. Структура личности // Экспериментальная психология / Р. Мейли ; под ред. П. Фресса и Ж. Пиаже. – М., 1975. – Т. 5. – С. 196–283.
14. Економічна соціалізація молоді: соціально-психологічний аспект : монографія / [Москаленко В.В., Білоконь І.В., Дембицька Н.М. та ін.] ; заг. ред. В.В. Москаленко. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2008. – 154 с. – (Б-ка журн. «Соціальна психологія»).

15. Zubiashvili I. K. Sotsializuiucha funktsiia hroshei / I. K. Zubiashvili // Kolominski chytannia : m-ly Druhoho mizhnar. nauk. forumu / [za red. M.F. Holovatoho, O. L. Turininoi]. – K. : DP «Personal», 2009. – S. 246–254.
16. Zhadan R. Ekonomichna osvita ditei starshoho doshkilnoho viku / R. Zhadan, H. Hryhorenko. – Zaporizhzhia : TOV «LIPS» LTD, 2006. – 116 s.
17. Fitsula M. M. Pedahohika: [navch. posib.] / Fitsula M.M. – Ternopil, 1997. – 192 s.

Melnychuk, T.I. Play as a socio-psychological factor in the economic socialization of families with children of preschool age. The article deals with the basics of preschool children's economic socialization in families. The author discusses economic socialization of preschool children by means of games in the family environment, the advantages of combining cognitive, theoretical and practical teaching with economic teaching in the family and the role of the parent's family in children's economic socialization and economic consciousness formation. The author analyzes the socio-psychological factors in children's early economic ideas and knowledge, the basic criteria for children's economic family socialization as well as the types of their economic socialization.

A child is surrounded by the economic life since the first years of his/her life full of complex economic concepts and processes. That is why the main objectives of children's economic socialization and education are familiarizing them with the basics of economics and socio-economic behaviors and the development of personal qualities necessary for successful economic activity. The play is one of the best practices of children's economic socialization that lays the foundations of their economic culture. Play promotes preschoolers' mental activities, deepens their knowledge of the basic economic concepts and improves their attention and thinking, which will allow them to act as economic agents in the future. The earlier economic education, the more conscious and rational are peoples' actions. Thus, children's assimilation of the foundations of economic culture and the acquisition of the experience of economic socialization in parental families contributes to the successful economic socialization of the younger generation.

Key words: economic education, socialization, family as a socialization agent, preschool children, game, development of economic culture in preschool children

Відомості про автора

Мельничук Тетяна Іванівна, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна.

Melnychuk, Tetiana Ivanivna, PhD, senior researcher, Laboratory of organizational and social psychology, G.S.Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

E-mail: mti@ukr.net

УДК 159.922.27-316-87

Москаленко В.В., Сила Т.І.

ПІДПРИЄМЛИВІСТЬ ЯК ТВОРЧИСТЬ

Москаленко В.В., Сила Т.І. Підприємливість як творчість. У статті проаналізовано поняття та зміст феномену підприємливості. Показано співвідношення категорій «підприємництво», «підприємець» та «підприємливість». Підприємливість визначено як здатність підприємця виконувати функцію агента змін виробництва завдяки наявності у нього творчих здібностей до інноваційної економічної діяльності, яка спрямована на прогресивний розвиток суспільства. Проаналізовано зв'язок підприємливості з творчістю. Визначено ознаки, які характеризують підприємливість, а також відмінності підприємницької та творчої діяльності. Проаналізовано підприємливість як «особливу творчість». На основі аналізу різних моделей психологічних особливостей підприємливості показано особливості трансформації рис творчості підприємців в різних соціально-економічних ситуаціях.

Ключові слова: підприємництво, підприємець, підприємливість, творчість, особлива творчість, інноваційна діяльність, ризик.

Москаленко В.В., Сила Т.І. Предпринимчивость как творчество. В статье проанализировано понятие и содержание феномена предпринимчивости. Показано соотношение категорий «предпринимательство», «предприниматель» и «предпринимчивость». Предпринимчивость определяется как способность предпринимателя выполнять функцию агента изменений производства благодаря наличию у него творческих способностей к инновационной экономической деятельности, направленной на прогрессивное развитие общества. Проанализирована связь предпринимчивости и творчества. Определены признаки, которые характеризуют сходство, а также различия предпринимательской и творческой деятельности. Проанализирована предпринимчивость как «особенное творчество». На основе анализа различных моделей психологических особенностей предпринимчивости показаны особенности трансформации черт творчества предпринимателей в различных социально-экономических ситуациях.

Ключевые слова: предпринимательство, предприниматель, предпринимчивость, творчество, особенное творчество, инновационная деятельность, риск.

Постановка проблеми. Підприємництво є одним із різновидів творчої, пошукової, ризикової соціальної діяльності, пов'язаної з ринковою економікою, яка потребує підприємців, основна функція яких полягає у забезпеченні суспільного прогресу. Це, власне, й робить підприємця центральною постаттю ринкової економіки. Саме ініціатива, самостійність, творчість та динамізм дозволяють енергійним людям,